

WALDEMAR CZACHUR
DOROTA MILLER

Niemiecka lingwistyka dyskursu — próba bilansu i perspektywy

Abstrakt

Celem artykułu jest omówienie charakterystycznego dla językoznawstwa niemieckiego poststrukturalistycznego pojmowania dyskursu jako jednostki wychodzącej poza granice tekstu, uznawanej za punkt odniesienia analizy jednostkowych tekstów oraz przedstawienie niemieckich badań z zakresu lingwistyki dyskursu. W tym kontekście zaprezentowano różne zakotwiczone w lingwistycznych tradycjach podejścia do analizy dyskursu w Niemczech oraz koncepcję metodologii lingwistyki dyskursu (Warnke, Spitzmüller 2008; Spitzmüller, Warnke 2011).

Słowa kluczowe: niemiecka lingwistyka dyskursu, metodologia analizy dyskursu, lingwistyczna analiza dyskursu, dyskurs według Foucaulta.

1. Wprowadzenie

Diskurs — podobnie jak jego polski odpowiednik¹ — *dyskurs* to pojęcie cieszące się ogromną popularnością w licznych dziedzinach naukowych, takich jak: filozofia, socjologia, językoznawstwo, literaturoznawstwo itd., w mediach, a także na scenie publicznej oraz w języku potocznym. Wskutek tego masowego użycia, różnorodności dyscyplin naukowych operujących pojęciem dyskursu, jak również wielowątkowej etymologii *dyskurs* może być, zależnie od kontekstu, w którym się pojawia, w różny sposób rozumiany i interpretowany.

Celem poniższego artykułu jest przedstawienie charakterystycznego dla językoznawstwa niemieckiego poststrukturalistycznego pojmowania dyskursu jako jednostki wychodzącej poza granice tekstu, uznawanej za punkt odniesienia analizy jednostkowych tekstów oraz omówienie niemieckich badań w zakresie lingwistyki dyskursu. Punktem wyjścia jest próba krótkiego zarysowania dyskursu w ujęciu

¹ Por. Bilut-Homplewicz (2009, 2010), która pojęcia *Diskurs* i *dyskurs* określa mianem tautonimów terminologicznych.

francuskiego filozofa i historyka Michela Foucaulta, a w szczególności tych jego elementów, które wpłynęły na obecny kształt dyskusji o lingwistycznym pojęciu dyskursu. W tym też duchu przedstawione zostaną różne zakotwiczone w lingwistycznych tradycjach podejścia do analizy dyskursu w Niemczech oraz koncepcja metodologii lingwistyki dyskursu (Warnke, Spitzmüller 2008; Spitzmüller, Warnke 2011). Ważną kwestią będzie również pytanie o relacje lingwistyki dyskursu do krytycznej analizy dyskursu oraz jej podejście do koncepcji deskrypcji i krytyki.

2. Tło historyczne

Analizę dyskursu można uznać za zdomowioną w niemieckojęzycznych badaniach lingwistycznych, choć nie ma ona tak długiej tradycji jak na przykład we Francji (por. Grzmil-Tylutki 2007) czy w badaniach anglosaskich (por. Dijk van 2001, Duszak 1998, 2008). Badania nad dyskursem w niemieckiej przestrzeni naukowej mają swoje źródła w wielu różnych tradycjach refleksji nad komunikacją. Jedną z nich jest dobrze rozwinięta w Niemczech lingwistyka tekstu. Drugą stanowią zróżnicowane metodologicznie badania nad komunikacją społeczną w latach 60. i 70. XX wieku.

Trudno dziś jednoznacznie nazwać i oddzielić od siebie różne warsztaty teoretyczno-metodologiczne, które zdominowały badania nad komunikacją społeczną. Za dwa główne uznać można analizę konwersacji (*Konversationsanalyse*, *Dialogforschung*, *Dialoganalyse*), która swe inspiracje czerpała przede wszystkim z etnometodologicznych prac Garfinkela (1967) i koncentrowała się szczególnie na sekwencyjnej strukturze dialogu oraz analizie rozmowy (*Gesprächsanalyse*), a także zakotwiczoną w teorii aktów mowy J.L. Austina (1962) i J.R. Searle'a (1971) pragmalingwistykę, stawiającą sobie za cel opis przebiegu autentycznych rozmów oraz rekonstrukcję wzorców rozmowy (por. Grucza 2005, Bilut-Homplewicz 1998).

Skąd wzięło się pojęcie *dyskursu* w niemieckich badaniach nad komunikacją społeczną? Wydaje się, że źródeł adaptacji pojęcia *dyskurs* do lingwistycznych rozważań nad komunikacją jest kilka. Zaliczyć można do nich następujące zjawiska:

- badania nad dialogiem, w których stosowano wymiennie terminy *konwersacja*, *rozmowa*, *dialog* oraz *dyskurs* (por. *discourse* w tradycji anglosaskiej jako 'tekst w kontekście' lub jako 'zinstytucjonalizowana forma komunikacji' oraz reprezentujące ten pogląd prace germanistyczne: Ehlich 1994, Zifoun *et al.* 1997, Brünner, Graefen 1994, Brünner, Fiehler, Kindt 1999, Strauß, Haß, Harras 1989, Ventola 2001);

- tekstologiczne badania nad intertekstualnością w poszczególnych obszarach użycia językowego, czyli dyskursach; tekst nie był postrzegany jako autonomiczna kategoria, lecz jako wynik powiązanych z sobą działań jednostek zakotwiczonych w systemach społeczno-kulturowych;

- lingwistyczne badania nad semantyką historyczną, skierowane na kwestię świadomości epok historycznych i koncentrujące się na relacjach język-pozna-

nie-rzeczywistość (warunki konstytuowania się znaczenia i wiedzy w kontekście społecznych doświadczeń komunikacyjnych, czyli dyskursów, por. Busse, Teubert 1994, Hermanns 1995) (por. Czachur 2010).

Powyższe perspektywy badawcze nad komunikacją społeczną zbiegły się z „poddyscyplinarną” fascynacją pracami Michela Foucaulta w niemieckich pracach socjologicznych i politologicznych. To właśnie perspektywiczna percepcja jego wybranych dzieł i myśli zdynamizowała, ale i jednocześnie zróżnicowała podejście do pojęcia dyskursu w samej lingwistyce.

Kwestie związane z pytaniem, jakie aspekty z Foucaultowskich teorii dyskursu szczególnie inspirują niemieckich językoznawców i w jaki sposób są one implemmentowane na grunt lingwistyki dyskursu, omówione zostaną w poniższych rozdziałach.

3. Michel Foucault a niemiecka lingwistyka dyskursu

Streszczenie Foucaultowskiego rozumienia dyskursu jest zadaniem zgoła niemożliwym, ponieważ wypowiedzi Foucaulta na temat dyskursu zawarte w jego *Archeologii wiedzy* (1969) oraz programowym *Porządku dyskursu* (1971) są dość niejednoznaczne. Centralnym punktem „teorii”² dyskursu według Foucaulta jest przekonanie, że produkcja wypowiedzi, a co za tym idzie wiedzy, odbywa się w ramach dominującego dyskursu, jest więc jedynie w ograniczonym stopniu zależna od kreatywności danej jednostki (por. Foucault 2002: 8). W ten sposób dyskurs steruje produkcją wiedzy zbiorowej i sprawuje władzę nad jednostką oraz społeczeństwem, wyznaczając granice tego, co można/należy myśleć/mówić na dany temat.

Powiązania między władzą a dyskursem stanowią tło dla podstawowego pytania nurtującego autora *Porządku dyskursu*: Jak to się dzieje, że pojawia się pewna konkretna wypowiedź, a nie żadna inna w jej miejsce? Lub inaczej ujmując: Jakie są warunki możliwości zaistnienia wypowiedzi? Pytania te sygnalizują, iż analiza dyskursu według Foucaulta nie jest tożsama z analizą lingwistyczną.

Aspekt lingwistyczny odgrywa w trakcie analizy formacji dyskursywnych rolę drugoplanową również ze względu na to, że ani wypowiedź, ani dyskurs nie są zdaniem Foucaulta jednostkami czysto językowymi. Mimo że wypowiedzi nie są jednostkami typu językowego, ich analiza może dotyczyć „tylko rzeczy powiedzianych, zdań, które zostały naprawdę wygłoszone bądź napisane, elementów znaczących, które zostały nakreślone lub wymówione” (Foucault 1977: 142). Podobnie dyskurs jako „zbiór wypowiedzi należących do jednego systemu formacyjnego” (por. Foucault 1977: 140) nie jest według Foucaulta tożsamy z serią elementów językowych, lecz jawi się raczej

² Jak zgodnie zauważają jego następcy i krytycy, nie może być mowy o jednolitej „teorii dyskursu” według Foucaulta, a tym bardziej o foucaultowskiej szkole rozumienia dyskursu, na którą można by się powołać zamiast podawania własnej definicji tego pojęcia. Dlatego też w odniesieniu do rozważań Foucaulta na temat dyskursu słowo „teoria” pojawia się w cudzysłowie.

jako praktyka społeczna, jako specyficzny system ludzkich wypowiedzi, interesujący nie ze względu na używany w wypowiedziach język, lecz wiedzę, której nośnikami są wypowiedzi. Dominujące w danym czasie, miejscu etc. kategorie myślowe i sposoby postrzegania rzeczywistości można bowiem zrekonstruować, tylko opierając się na analizie ludzkich zachowań językowych. Inaczej mówiąc: wiedza jest nierozzerwalnie związana z językiem, analiza dyskursu musi więc mieć za podstawę konkretne realizacje językowe jako formy egzystencji wiedzy, musi podobnie jak analiza języka dokonywać się na konkretnym materiale słów i tekstów (por. Foucault 1977: 145).

Tak rozumiana analiza dyskursu dostarcza ważnych impulsów lingwistyki: Foucaultowskie wypowiedzi dostępne są analizie jedynie poprzez konkretne realizacje językowe, które z kolei występują w tekstach. Dyskurs można zatem zdefiniować jako splot wypowiedzi lub tekstów, z których wypowiedzi te zostały zaczerpnięte, a więc jednostkę transtekstualną, skupiającą teksty jednostkowe reprezentujące ten sam system formacyjny (por. Foucault 1977: 140). Stąd niedaleko już do lingwistycznych definicji dyskursu, eksponujących zależność między dyskursem a tekstem, a dokładniej rzecz ujmując: fakt, iż jednostkowe teksty nie są zawieszane w próżni, lecz ściśle związane z innymi tekstami tworzącymi dyskurs. Na te powiązania wskazuje Foucault, podkreślając, że „[w]szelka wypowiedź [...] jest częścią jakiegoś ciągu lub zbioru, odgrywając jakąś rolę pośród innych wypowiedzi, opierając się na nich i odróżniając od nich: zawsze włącza się w układ wypowiedzeniowy, w którym ma swój udział — choćby słabo odczuwalny i nieznaczny” (por. Foucault 1977: 130). Nie ma zdaniem Foucaulta takiej wypowiedzi, która by nie wymagała obecności innych — każda odwołuje się, powtarza, modyfikuje bądź w inny sposób reaktualizuje wypowiedzi już zaistniałe, ewentualnie stwarza możliwość istnienia innych wypowiedzi w przyszłości (por. Foucault 1977: 129–130).

Reasumując, można zauważyć, iż pojęcie i analiza dyskursu w ujęciu Foucaulta mają wprawdzie korzenie socjologiczno-filozoficzne, wykazują jednak elementy możliwe do przeniesienia na grunt lingwistyczny, takie jak:

- włączenie wypowiedzi w jednostki im nadrzędne, a w konsekwencji poszerzenie spektrum zainteresowań lingwistycznych,
- wykazanie zależności pomiędzy wypowiedziami będącymi „atomami dyskursu”,
- uznanie konkretnych „realizacji językowych” jako obiektów analizy dyskursu (por. Miller 2010).

Podsumowując: mimo swej niejednoznaczności oraz swych nielingwistycznych źródeł Foucaultowska „teoria” dyskursu nieustannie stanowi punkt wyjścia rozważań niemieckich dyskursyistów (por. Wengeler 2003, Spitzmüller 2005, Warnke, Spitzmüller 2008 oraz Spitzmüller, Warnke 2011). Opierając się na niej, niemiecka lingwistyka dyskursu postrzega dyskurs jako transtekstualną strukturę tworzoną za pomocą intertekstualnych relacji, charakteryzującą się tematyczno-funkcjonalną koherencją i wykazującą cztery podstawowe cechy: językowość, zdarzeniowość, wiedzę i władzę.

Mimo tego oczywistego nawiązania do Foucaulta niemiecka lingwistyczna analiza dyskursu podąża jednak własnym torem, o czym będzie jeszcze mowa poniżej. Zapoczątkowane przez Dietricha Bussego (1987) przeniesienie rozważań Foucaulta z *Archeologii wiedzy* i *Porządku dyskursu* na grunt bogatej tradycji niemieckiej lingwistyki tekstu prowadzi do wypracowania modelu analizy dyskursu odbiegającego zarówno od wzorca francuskiego, jak i anglosaskiego (por. rozdział 5. o DIMEAN).

4. Lingwistyczna operacjonalizacja dyskursu

Dla ścisłości zauważyć należy, iż krajobraz postfoucaultowski nie jest bynajmniej jednolity: wspomniani poniżej naukowcy oraz grupy badawcze powołują się wprawdzie na Foucaulta, akcentują jednak i rozwijają różne aspekty jego rozważań i proponują w konsekwencji mniej lub bardziej rozbieżne definicje pojęcia *dyskurs*.

Najważniejsze grupy badawcze prowadzące analizę dyskursu opierającą się na ujęciu dyskursu według Foucaulta oraz ich główne tematy badawcze ilustruje poniższe zestawienie tabelaryczne (por. Bluhm *et al.* 2000):

Grupa z Heidelbergu i Mannheim („Heidelberger/Mannheimer Gruppe”): Dietrich Busse, Wolfgang Teubert, Fritz Hermanns	analiza pojęć <i>człowiek, praca, terroryzm, globalizacja</i> etc. (Teubert, Hermanns)
Grupa z Düsseldorfu („Düsseldorfer Gruppe”): Georg Stötzel, Matthias Jung, Martin Wengeler, Karin Böke, Andreas Musolff	dyskurs na temat energii atomowej w Niemczech (Jung), dyskurs o imigracji w Niemczech, Austrii, Szwajcarii (Wengeler), metafory w dyskursie o Unii Europejskiej (Böke, Musolff)
Krytyczna analiza dyskursu („Kritische Diskursanalyse”): Teun van Dijk, Siegfried Jäger, Ruth Wodak ³	dyskurs na temat imigracji, dyskurs rasistowski, neofaszystowski (Jäger), dyskurs antysemicki, rasistowski, seksistowski w Austrii (Wodak)

4.1. Grupa z Heidelbergu/Mannheim

Czynnik językowy, który w *Archeologii wiedzy* Foucaulta schodzi na dalszy plan, znajduje się w centrum tzw. semantyki historycznej Dietricha Bussego (1987) oraz będącej jej kontynuacją koncepcji autorstwa Dietricha Bussego i Wolfganga Teuberta. W swoim programowym artykule o kontrowersyjnie brzmiącym tytule: *Ist Diskurs ein sprachwissenschaftliches Objekt? (Czy dyskurs jest przedmiotem badań lingwistycznych?)*, (1994) wskazują oni na konieczność poszerzenia spektrum zainteresowań lingwistycznych o analizę dyskursu wbrew krytycznemu wtedy jeszcze

³ Zaliczana do nurtu krytycznej analizy dyskursu Ruth Wodak reprezentuje jej austriacką (wiedeńską) odmianę określaną niekiedy osobnym mianem wiedeńskiej krytycznej analizy dyskursu (Wiener Kritische Diskursanalyse).

stosunkowi niektórych niemieckojęzycznych językoznawców do dyskursu i jego analizy.

Busse i Teubert odwołują się do koncepcji Foucaulta, dokonują jednak rozróżnienia między dyskursem jako obiektywnie istniejącą jednostką a dyskursem jako subiektywnie postrzeganym przedmiotem analizy konkretnego badacza. Na podstawie definicji Foucaulta: „Dyskursy w ujęciu Foucault [...] to zależności między pojedynczymi wypowiedziami lub ich elementami [...] przebiegające w poprzek niezliczonej ilości tekstów” (Beusse, Teubert 1994: 15; tłumaczenie wszystkich fragmentów tej publikacji — D.M.) przedstawiają sposób rozumienia dyskursu w sensie praktycznym, jest on przydatny do celów analitycznych. Ich definicja, na którą od momentu wydania wymienionego artykułu powoływali się i nadal powołują liczni autorzy, brzmi następująco:

Do dyskursu należą wszystkie teksty:

- związane z zagadnieniem, tematem, kompleksem wiedzy lub koncepcją stanowiącą przedmiot analizy,
- powiązane poprzez odniesienia semantyczne i/lub wspólny kontekst wypowiedzeniowy, komunikacyjny, funkcjonalny, intencjonalny,
- mieszczące się w ramach wyznaczonych przez określony zasięg czasowy, obszar, wycinek społeczeństwa, obszar komunikacji, gatunek tekstu i inne parametry,
- nawiązujące do siebie nawzajem poprzez eksplicytnie lub implicytnie [...] odniesienia lub tworzące powiązania intertekstualne (por. Busse/Teubert 1994: 14).

W definicji tej akcent pada przede wszystkim na kryterium tematyczne, a także związki semantyczne oraz intertekstualne odniesienia między tekstami. Aspekty te odróżniają dyskurs od innych korpusów badawczych. Definicja zakłada również, że w zależności od doboru parametrów oraz celu badawczego istnieje możliwość zestawiania i analizowania dyskursów o różnorodnej rozpiętości.

Sumę wszystkich (pisanych i mówionych) tekstów powstałych w danym okresie na wybrany temat Busse i Teubert określają mianem korpusu fikcyjnego („imaginäres Korpus”). Część z nich nie zostaje w żaden sposób utrwalona i bezpowrotnie przepada. Teksty, które w jakiegokolwiek formie zostają utrwalone, tworzą tzw. korpus wirtualny („virtuelles Korpus”), który ze względu na swój zasięg nie może zostać w pełni zbadany. Dopiero tzw. korpus konkretny („konkretes Korpus”) zestawiony przez badacza na podstawie dostępności źródeł, zgodnie z zakładanym celem analizy itp. stanowi przedmiot analizy dyskursu. Dyskursy jawią się więc jako „wirtualne korpusy tekstowe, których zestawienie wyznaczają szeroko pojęte kryteria treściowo-semantyczne” (Busse, Teubert 1994: 14).

Podczas zestawiania korpusu będącego podstawą analizy dyskursu preferuje się tzw. teksty wiodące („Leittexte”), bazowe („Basistexte”), które w sposób znaczący wpłynęły na przebieg dyskursu. Nieodzowna jest więc uprzednia interpretacja wszystkich wchodzących w grę tekstów w celu wyłonienia tych, które najlepiej odpowiadają zadanemu kryterium tematycznemu. Hermeneutyczny proces doboru tekstów

powoduje, iż „korpus badawczy jako taki konstytuuje przedmiot badań i — co za tym idzie — również możliwe do osiągnięcia wyniki” (Busse, Teubert 1994: 15).

Pytanie, jakie w związku z tym nasuwa się analitykowi dyskursu, brzmi: Czy dyskurs jest obiektem autonomicznym, czy jedynie sztucznie skonstruowanym przez badacza, a więc zbyt ulotnym i niejednoznacznym, aby mógł stanowić przedmiot poważnej analizy lingwistycznej? Odpowiedź autorów artykułu jest następująca: „Analiza dyskursu dostarcza uzasadnienia dla dokonanych wyborów (zestawienie korpusu badawczego na podstawie hipotez dotyczących związków intertekstualnych pomiędzy tekstami korpusu) dopiero z perspektywy uzyskanych wyników analizy” (Busse, Teubert 1994: 17). Analiza dyskursu wymaga w związku z tym zdaniem autorów „kredytu zaufania” („Kredit auf noch zu Leistendes”, Busse, Teubert 1994: 17).

Na początku analizy dyskursu jawi się jako na pozór dowolnie ustanowiony korpus tekstów. Po wstępnej interpretacji badacz ustala kryteria, według których powstaje cały korpus. Pierwsze wyniki analizy dyskursu stanowią uzasadnienie dokonanego uprzednio wyboru. W toku dalszej analizy wykazuje się kolejne relacje dyskursywne między tekstami, a w konsekwencji przyjęty korpus badawczy jawi się jako prawomocna i samodzielna jednostka badawcza — dyskurs (por. Miller 2010).

Analiza dyskursu rozumiana jest tu w dwojaki sposób. Pierwszy krok stanowi analiza sposobów użycia wybranych leksemów (we właściwych im kontekstach), a także paradygmatycznych i syntagmatycznych zależności między nimi. Ta część analizy ma dostarczyć odpowiedzi na pytania: Czy znaczenia konkretnego leksemu w różnych tekstach należących do tego samego dyskursu pokrywają się? Jakie alternatywne określenia odnoszące się do tego samego stanu rzeczy występują w badanych tekstach? Jakie sieci pojęciowe spajają teksty należące do korpusu? itp.

Oprócz pojęć charakterystycznych dla danego dyskursu kolejnym przedmiotem analizy jest to, co znajduje się „pod powierzchnią” dyskursu. Chodzi tu o postulowaną przez Foucaulta analizę warunków zaistnienia wypowiedzi, realizowaną w tym wypadku poprzez analizę schematów argumentacyjnych typowych dla danego dyskursu. Niniejsze podejście analityczne określane jest w niemieckich badaniach nad dyskursem jako semantyka dyskursu (*Diskurssemantik*).

Oba wspomniane etapy analizy, przedstawione w zarysach przez Bussego i Teuberta, ulegają dalszemu rozbudowaniu i modyfikacji w rozprawach teoretycznych i studiach empirycznych autorstwa Fritza Hermannsa i przedstawicieli tzw. Grupy z Düsseldorfu omówionych poniżej. Na szczególną uwagę zasługuje w tym miejscu programowy tekst Fritza Hermannsa o znaczącym tytule *Sprachgeschichte als Mentalitätsgeschichte (Historia języka jako historia mentalności, 1995)*. Oprócz zbliżonej do analizy Bussego i Teuberta trójdzielnej definicji dyskursu (dyskurs jako splot tekstów, dyskurs jako korpus tekstowy, dyskurs jako „rozmowa”, por. Hermanns 1995, s. 86 i n.) Hermanns wskazuje na społeczno-kulturowy kontekst pojmowania dyskursu. Zdaniem autora pojedyncze teksty wyrażają indywidualne myślenie, odczuwanie, pragnienie; natomiast użycie języka w danej społeczności odzwierciedla kolektywne myślenie, odczuwanie, pragnienie — jednym słowem:

mentalność danej społeczności. Analiza użycia języka w danej społeczności pozwala więc wysnuć wnioski dotyczące mentalności tej społeczności, będącej z kolei podstawą jej zachowań językowych. Podejście to zyskało nazwę lingwistycznej historii mentalności (*Linguistische Mentalitätsgeschichte*). Do wskazanej przez Hermannsa zależności pomiędzy użyciem języka a mentalnością nawiązują przedstawiciele tzw. grupy z Düsseldorfu. Obecnie z tą szkołą kojarzy się takich badaczy, jak: Ekkehard Felder, Marcus Müller, Klaus-Peter Konerding, Alexander Ziem i innych skupionych wokół projektu „Język i wiedza” (*Sprache und Wissen*).

4.2. Grupa z Düsseldorfu

Tak zwana Grupa z Düsseldorfu została założona w połowie lat 80. XX wieku. Jej prekursor Georg Stötzel zajmował się przede wszystkim praktyczną stroną analizy dyskursu. Jego współpracownicy i następcy rozwinęli koncepcję dyskursu nawiązującą do przedstawionych powyżej definicji dyskursu według Foucaulta, Bussego i Teuberta oraz Hermannsa.

Wymienione przez Bussego i Teuberta cztery kryteria przynależności tekstów do danego dyskursu sprowadzają się zdaniem Matthiasa Junga *de facto* do kryterium tematycznego. Dotyczy to w szczególności dyskursów medialnych, które z definicji znajdują się w zbliżonym kontekście funkcjonalnym i/lub komunikacyjnym (por. Jung 1996: 456).

Powiązania tematyczne jako kryterium przynależności do danego dyskursu dotyczą ponadto — jak słusznie zauważa Jung — nie całych tekstów, lecz jedynie ich fragmentów — wypowiedzi (por. Jung 1996: 459). Teksty należące do danego dyskursu nie są jak wiadomo jednolite tematycznie. Znajdują się w nich zazwyczaj fragmenty (wypowiedzi), które nie konwenują pod względem tematycznym z danym dyskursem i są pomijane w toku jego analizy. Z drugiej strony również w tekstach pozornie niezwiązanych tematycznie z danym dyskursem znaleźć można wypowiedzi istotne dla przebiegu analizowanego dyskursu (por. Jung 1996: 459).

W przeciwieństwie do definicji Bussego i Teuberta Jung określa dyskurs jako korpus składający się nie z tekstów, lecz z wypowiedzi, a realizujący się w różnym typy tekstach i obszarach komunikacji (por. Jung 2000: 459). Parafrazując definicję Hermannsa, Jung przedstawia dyskurs jako dialog toczący się nie między tekstami, lecz pojedynczymi, powiązаныmi tematycznie wypowiedziami, które przekraczając granice tekstu, odnoszą się do innych wypowiedzi na podobny temat. Nawiązując bezpośrednio do Foucaultowskich wypowiedzi, Jung wskazuje na fakt, iż nie są one jednostkami występującymi samodzielnie. Teksty, w które wypowiedzi są wplecione, stanowią nieunikniony „etap pośredni” analizy dyskursu. Reasumując, Jung dyskurs definiuje jako zbiór składający się z wypowiedzi wielu osób na ten sam temat, przy czym wypowiedzi te dostępne są analizie jedynie w postaci korpusu składającego się z tekstów lub ich fragmentów (por. Jung 2000: 34).

W celach badawczych Jung wprowadza wiele rozróżnień mających ułatwić analizę tak pojmowanego dyskursu. Nowatorskim posunięciem jest wprowadzenie trzech parametrów — osi współrzędnych ułatwiających dokładne zlokalizowanie badanego dyskursu „cząstkowego” w ramach powszechnego dyskursu wspólnego wszystkim ludziom danej epoki.

Dyskurs jawi się jako trójwymiarowy obiekt, zbudowany podobnie jak kostka Rubika z wielu drobniejszych kostek, z których każda stanowi część dyskursu ogólnego i może być dokładnie sklasyfikowana, a więc i łatwiej przeanalizowana ze względu na:

- płaszczyznę dyskursu/obszar komunikacji: w ramach dyskursu dotyczącego poszerzenia UE przykładowo mass media, komunikacja prywatna, nauki specjalistyczne itd.,
- zakres treściowy: na przykład poszerzenie UE na wschód, południe, unia walutowa etc.,
- gatunek tekstu: na przykład ustawa, artykuł prasowy, dowcip itp. (por. Miller 2010).

Warto w tym miejscu wspomnieć jeszcze dwie istotne cechy dyskursu: procesualność i nieograniczoność. Dyskurs jest zdaniem Junga jednostką *in statu nascendi*, nieustannie pęczniejącą, posiadającą wprawdzie mniej lub bardziej wyraźny początek, ale niemającą zakończenia (por. Jung 1996, 458 i n.).

Tak pojmowany dyskurs ogólny jest ze względu na swą złożoność niemożliwy do całościowego przeanalizowania, dostępne analizie są jedynie jego fragmenty. Wnioski dotyczące całego dyskursu można wysnuć tylko na podstawie przeprowadzonej analizy jego części składowych, co okazuje się w praktyce niezwykle żmudne i długotrwałe (por. Jung, Wengeler 1998, 147 i n.). Kompleksowa analiza dyskursu jest więc możliwa wyłącznie przy udziale większych grup badawczych, nie zaś jako projekt indywidualny. Wskazana jest również współpraca interdyscyplinarna umożliwiająca przedstawienie tego samego dyskursu z różnych perspektyw badawczych (np. synteza wyników analizy lingwistycznej, socjologicznej, prawnej, politycznej, gospodarczej itd.).

Wengeler podobnie jak Jung pojmuje dyskurs jako sieć powiązanych tematycznie wypowiedzi możliwych do zanalizowania i zrekonstruowania za pomocą analizy tekstów, w których dane wypowiedzi występują (2005: 40). Podobnie jak inni przedstawiciele grupy z Düsseldorfu proponuje trzystopniowy sposób analizy dyskursu: oprócz analizy pojedynczych leksemów (w tym słów kluczowych dla danego dyskursu) oraz ich ewolucji znaczeniowej — analizę warstwy metaforycznej oraz analizę sposobów argumentowania zwanych przez Wengelera toposami (por. Wengeler 1997: 96). Szczególnie wymieniona na końcu kategoria toposu pozwala wydobyć na światło dzienne warunki zaistnienia wypowiedzi oraz ich wzajemne powiązania, a także myśli, odczucia i pragnienia względem konkretnego kontrowersyjnego tematu przejawiające się w ludzkich zachowaniach językowych (por. Wengeler 2000: 57, 2003: 170). Zaprezentowane podejście szkoły z Düssel-

dorfu nazywane jest również lingwistyczną historią dyskursu (*Linguistische Diskursgeschichte*).

4.3. Krytyczna analiza dyskursu⁴

W Niemczech krytyczna analiza dyskursu (KAD) uformowana została przede wszystkim przez grupę badaczy zgromadzonych wokół Siegfrieda Jägera w Duisburskim Instytucie Badań nad Językiem i Społeczeństwem (Duisburger Institut für Sprach- und Sozialforschung). W książce *Kritische Diskursanalyse. Eine Einführung (Krytyczna analiza dyskursu. Wprowadzenie 1999)* opiera on swoje rozważania przede wszystkim na badaniach z zakresu socjolingwistyki i socjologii jakościowej, teorii działania Leontjewa i recepcji myśli Foucaulta w pracach Jürgena Linka. Tekst definiowany jest przez Jägera jako językowe zdarzenie, jako wynik procesów mentalnych, które interpretować należy jedynie w szerszym kontekście społecznym, dlatego też stanowią one część składową dyskursów.

Reprezentowana przez Siegfrieda Jägera Krytyczna Analiza Dyskursu (KAD) skupia się na związku pomiędzy społeczeństwem, jednostką a językiem (por. Jäger 2004: 12). Związek ten znajduje swe odbicie w tekstach, a konkretnie ich warstwie treściowej, która zdaniem Jägera zbyt często jest przez lingwistykę (w szczególności przez lingwistykę tekstu) zaniedbywana na rzecz zagadnień strukturalno-funkcjonalnych. Teksty nie są zdaniem Jägera wytworem jednostki, lecz społeczeństwa, wyrażają bowiem treści istotne dla danej społeczności oraz wywierają wpływ na procesy społeczne, przyczyniając się do ich zmian lub stabilizacji (por. Jäger 2004: 15).

Celem KAD jest analiza relacji zachodzących między zastosowanymi środkami językowymi i konkretnymi działaniami dyskursywnymi oraz relacji między dyskursywnymi praktykami a rzeczywistością polityczną, społeczną, kulturową. Ponieważ dyskurs w KAD jest ważnym elementem relacji władzy, to zadaniem KAD jest obnażenie istoty władzy wykreowanej w dyskursie i poprzez dyskurs w społeczeństwie. Krytyczność KAD przejawia się w tym, że badacz, próbując obnażyć istotę władzy, która jest niesprawiedliwa, odrzuca aksjologiczną neutralność prowadzonych przez siebie analiz.

W tym miejscu należy również wspomnieć o obecnych w ramach niemieckiej lingwistyki dyskursu dwóch przeciwstawnych postawach badawczych, które można by w skrócie scharakteryzować jako opisywanie oraz krytykowanie dyskursu. Te rozbieżne poglądy na temat celu, a także sposobu analizowania dyskursów są punktem sporu między obiema szkołami. KAD pyta, czy lingwistyka dyskursu nieobnażająca istoty władzy może być oparta na założeniach Foucaulta, a lingwistyka

⁴ Por. artykuł Magdaleny Nowickiej i Łukasza Kumięgi w tym tomie.

dyskursu pyta, czy w badaniach językoznawczych można wartościować. Chodzi tutaj o dwie perspektywy definiowania nauki: nauka jako deskrypcja oraz nauka jako krytyka.

Należy tu postawić pytanie, w jakim stopniu możliwa jest współpraca epistemologiczno-deskryptywnej analizy dyskursu i analizy dyskursu zorientowanej na aspekty władzy i krytyki, gdzie istnieją wspólne punkty i interesy, a w jakich aspektach są one rozbieżne. Spitzmüller i Warnke (2011) słusznie zauważają, że oba podejścia nie różnią się w głównych założeniach:

- język jest środkiem działania, społeczną praktyką, dlatego musi być analizowany z uwzględnieniem konkretnego historycznego i kulturowego kontekstu,
- teksty są podstawową jednostką komunikacyjną,
- odbiorcy i nadawcy nie podchodzą do tekstów „pasywnie”, lecz aktywnie konstytuują ich znaczenie w procesie komunikacji.

Lingwistyka dyskursu jest świadoma faktu, iż proces tworzenia znaczenia powiązany jest silnie z budowaniem relacji władzy. Zatem nie „władza” jako przedmiot analizy językoznawczej jest przedmiotem sporu między epistemologiczną a krytyczną analizą dyskursu. Oczywiście jest dla lingwistyki dyskursu, że nie może ona odcinać się od analizy władzy. Istotą sporu jest jednak pytanie o sposób i cel takiej analizy. W tym też kontekście pojawia się pytanie, czy analiza dyskursu powinna raczej opisywać, czy wartościować/krytykować badane zjawisko językowo-społeczne?

Istotą sprawy z jednej strony jest tutaj samodefinicja nauki i jej funkcja społeczna, z drugiej zaś samo pojęcie opisu i krytyki w nauce. Kilku niemieckich językoznawców podjęło próbę budowania mostów pomiędzy lingwistyką tekstu i jej krytyczną siostrą, choć w tym sformułowaniu uwidacznia się jednak lingwistyczne podejście do obustronnych relacji. KAD wychodzi z założenia, że poprzez analizę komunikacji społecznej można ukazać istniejące lub ukryte nierówności społeczne. Pojęcie krytyki nie jest przecież obce również językoznawcom, szczególnie tym, którzy zajmują się krytyką języka, puryzmem itd. Ich rozumienie krytyki nie odnosi się do krytyki władzy i zjawisk społecznych, ponieważ krytyka języka „nie ustala norm, lecz je reflektuje, uświadamia i w najlepszym przypadku pokazuje alternatywy” (Schiewe, Wengeler 2005: 7). Krytykowane jest użycie takiego, a nie innego języka nie w wyniku istniejących nierówności społecznych, lecz w rezultacie konieczności wzmożonej refleksji nad świadomym użyciem języka. Stąd też niemiecka lingwistyka dyskursu wzbrania się przed przypisywaniem jej etykiety „pozytywnej nauki opisowej” i społecznie mało użytecznej, nierzadko jednak odcina się od KAD, uważając jej metody za „mało naukowe”, będące jedynie (ideologiczną) przy- lub nadbudową lingwistycznej analizy dyskursu. Czy zatem oba podejścia do analizy dyskursu będą w stanie w dalszej perspektywie znaleźć wspólny język? Trudno to dziś przewidzieć. Trzeba być jednak świadomym, iż konsekwentnie budowana opozycja między lingwistyczną i rzekomo deskryptywną analizą dyskursu a socjologiczną i rzekomo krytyczną analizą dyskursu nie jest prymarnie wynikiem różnych

podejść do badanego zagadnienia i doboru odpowiednich metod. Kryje się za tym dyskursywna walka o pozycję obu dyscyplin w mało przejrzystym, zdynamizowanym i tylko powierzchownie interdyscyplinarnie powiązanym świecie nauki (por. Czachur 2012).

5. Metodologiczno-metodyczne założenia lingwistyki dyskursu

Badania nad dyskursem w Niemczech mają zarówno charakter teoretyczny (metodologia badań, por. Warnke, Spitzmüller 2008, Spitzmüller, Warnke 2011), jak i empiryczny (analiza konkretnych dyskursów, por. Wengeler 2003, Spitzmüller 2005). Nie zajmują się one relacją pomiędzy dyskursem i innymi kategoriami, takimi jak gatunek tekstu czy kultura. Wynika to przede wszystkim ze stosunkowo krótkiego (choć bardzo intensywnego) okresu badań dyskursologicznych w językoznawstwie niemieckim, mających przede wszystkim za zadanie wyjaśnienie specyfiki medialnie uwarunkowanej komunikacji społecznej.

Jak słusznie zauważają Warnke i Spitzmüller (2008: 4), dyskurs jako przedmiot badań lingwistycznych jest już dostatecznie ugruntowany teoretycznie: status i zdobycze lingwistyki dyskursu wydają się nie budzić już wątpliwości w ramach niemieckiej lingwistyki: „Dzięki obecnej w dzisiejszej nauce potrzebie nieustannego samouzasadniania lingwistyka dyskursu jako jedna z nielicznych w gronie językoznawczych dyscyplin badawczych posiada dokładnie wyznaczony przedmiot badań, solidne teoretyczne podwaliny oraz uściśloną terminologię opisu” (Warnke 2009, 124, por. także Heinemann 2011). Ugruntowania i ujednoczenia wymaga natomiast metodyczno-metodologiczna strona lingwistycznej analizy dyskursu. W miejsce pluralistycznych metod proponowanych i praktykowanych przez pojedynczych analityków dyskursu (Warnke, Spitzmüller 2008 oraz Spitzmüller, Warnke 2011) proponują więc model wielopłaszczyznowej lingwistycznej analizy dyskursu (w skrócie DIMEAN: **D**iskurslinguistische **M**ehr-**E**benen-**A**nalyse) skupiający w uporządkowany i uzasadniony sposób podstawowe kategorie lingwistycznej analizy dyskursu na jej poszczególnych płaszczyznach: intratekstualnej (tekst), transtekstualnej (kontekst) oraz łączącej je płaszczyźnie aktorów dyskursu (działanie).

Zamieszczone poniżej tabelaryczne zestawienie nie jest oczywiście wyczerpujące, w nawiązaniu do Foucaulta autorzy modelu podkreślają, iż nie istnieje jedyna słuszna metoda analizy dyskursu, a ich model to tylko próba usystematyzowania dotychczasowego chaosu metodologicznego oraz zwrócenia uwagi na fakt, iż dyskurs jako zjawisko wielopłaszczyznowe i wielowymiarowe nie może być sprowadzany wyłącznie do analizy kategorii językowych. Z jego wielowymiarowości wynika bowiem jednoznacznie konieczność wielopłaszczyznowej analizy zorientowanej nie tylko na badanie języka, lecz także wiedzy i aktorów dyskursu.

Tab. 1. Schemat wielopoziomowej analizy dyskursu (DIMEAN) według Spitzmüller, Warnke (2011: 201)

Płaszczyzna transtekstualna	Analiza dyskursu	[...] • ideologie, mentalność • historyczność • porządek indeksualny/indeksowy/symbolika społeczna • podstawowe figury semantyki dyskursu • ramy (frames), topoty • intertekstualność	
Aktorzy	<i>Diskursprägung</i> <i>Diskursregeln</i>	Medialność [...] — wzorce działań — formy komunikacji — medium Pozycje dyskursu/czy dyskursywne [...] — społeczna stratyfikacja/władza — społeczność dyskursywna — Ideology Brokers — Voice — status wertykalności Role interakcyjne — [...] — role odbiorcy — role nadawcy	
Płaszczyzna intratekstualna	Analiza tekstu	Wizualna struktura tekstu	— [...] — relacja tekst–obraz — typografia — materialność/nośnik tekstu
		Struktura makro: temat tekstu	— [...] — pola metafor — pola leksykalne
		Struktura meso: temat w częściach tekstu	— ciągi izotopiczne — realizacja tematu — funkcje tekstu — gatunki tekstu
	Analiza propozycji	Propozycje na płaszczyźnie mikrostruktur	— [...] — wzorce składniowe — tropy i figury retoryczne — leksemy metaforyczne — implikacje, presupozycje — akty mowy
Analiza słowa	Jednostki jedno-słowne	— [...] — okazjonalizmy	
	Jednostki wielo-słowne	— słowa kluczowe — nomina continuativa — nomina appellativa — nomina collectiva — nomina propria	

Powyższy model symbolizujący wielopłaszczyznowość dyskursu należy interpretować, poruszając się od płaszczyzny intratekstualnej ku płaszczyźnie transtekstualnej, ten kierunek odpowiada bowiem rosnącej złożoności badanych jednostek (słowo–fraza–zdanie–tekst–dyskurs). Przedłużeniem i ukoronowaniem analizy ról dyskursywnych oraz analizy intratekstualnej jest analiza transtekstualna, na tej płaszczyźnie rozpoczyna się bowiem właściwa analiza dyskursu (por. Warnke, Spitzmüller 2008: 39). W tym kontekście należy zauważyć, iż poszczególne płaszczyzny wykazują wielorakie powiązania, a ich osobne przedstawienia to jedynie zabieg analityczny, mający ułatwić interpretację schematu (por. Czachur 2011a).

Autorom powyższego modelu zarzucano, iż cechuje go kompilacyjno-agregatywny charakter, niemający większego systematycznego oparcia w teoriach dyskursu, a będąc jedynie systematyzacją metod analizy, nie jest zakotwiczony w spójnej metodologii (por. Konerding 2009: 170). Diaz-Bone (2010), socjolog z Lucerny, podkreśla, że model DIMEAN to jedynie metoda łącząca analityczne/badawcze interesy socjolingwistyki z interesami lingwistyki tekstu opartej na badaniach konkretnych korpusów, ale w żadnym wypadku realizacja foucaultowskiej teorii dyskursu. Spitzmüller, Warnke (2011) podkreślają jednak, że niniejszy model analizy nie jest w żadnym wypadku spójną metodą, którą należy traktować jak listę spraw do załatwienia, lecz przedstawia on jedynie ramy metodologiczne dla lingwistyki dyskursu, służące jako uzasadnienie do wyboru zespołu poszczególnych metod w duchu zasady triangulacji.

Nawiązując do foucaultowskiej metafory skrzyni z narzędziami, obaj autorzy podkreślają, iż zaproponowany przez nich spis kategorii analitycznych traktować należy jak przewodnik zawierający praktyczne wskazówki dotyczące lingwistycznej analizy dyskursu. Z tego przewodnika każdy analityk dyskursu powinien wybrać i w uzasadniony sposób wykorzystać te kategorie, które wyznacza przyjęty cel badawczy. Ważna w tym kontekście jest konieczność uwzględnienia wszystkich trzech płaszczyzn opisu, a więc kombinacja analizy intra- i transtekstualnej z równoczesnym uwzględnieniem płaszczyzny aktorów dyskursu. Każda z nich jest relewantna z punktu widzenia analizy dyskursu, choć oczywiście nie każda pojedyncza kategoria analizy na każdej z trzech płaszczyzn wymaga uwzględnienia. Jak piszą autorzy, „wielopłaszczyznowość owego modelu każdorazowo umożliwi w ramach konkretnej analizy wybór istotnych ze względu na cel danego badania aspektów opisywanego przedmiotu przy równoczesnym nazwaniu tego, co nie jest aktualnym obiektem zainteresowania” (Warnke, Spitzmüller 2009: 125). Dobór poszczególnych kategorii wynikający z celu/celów planowanej analizy powinien być każdorazowo poddany dogłębnej refleksji i stosownie uzasadniony.

Refleksji i uzasadnienia wymaga także dobór tekstów zawierających wypowiedzi tworzące podstawę analizy dyskursu. Definiując dyskurs jako korpus tekstów, należy być świadomym, że posłuży on analizie, mającej na celu uchwycenie intersubiektywnych i kolektywnych cech badanego obiektu. Ponieważ to badacz decyduje

o tym, które teksty wejdą w skład korpusu, a więc analizowanego dyskursu, istnieje niebezpieczeństwo, że jego wybór podyktowany będzie oczekiwanymi rezultatami analizy (tezami, celami). Istotne wydaje się zatem, aby w pracach dyskursologicznych świadomie i transparentnie opisywać proces tworzenia korpusu i w ten sposób eksplikować jego relację do całościowego dyskursu. Zarówno przy tworzeniu korpusu, jak i przy jego analizie istotne są trzy kryteria: obiektywność/uogólnienie, niezawodność (reliabilność) i ważność (walidiabilność) (zob. Busch 2007 oraz Spitzmüller, Warnke 2011).

6. Zakończenie

Reasumując, w niemieckich badaniach lingwistycznych nad dyskursem można stwierdzić nieformalne istnienie trzech podejść do dyskursu i jego analizy. Pierwsze podejście koncentruje się na relacji dyskursu i wiedzy (program semantyki dyskursu, lingwistycznej historii mentalności, lingwistycznej historii dyskursu i kognitywnej analizy dyskursu). Wspólnym mianownikiem jest tu założenie, że dyskursy profilują kolektywną wiedzę danej społeczności, manifestującą się w konkretnych znaczeniach. Metodyczną konsekwencją tego podejścia jest analiza znaczeń w ich konkretnym użyciu, dokonująca się przykładowo poprzez analizę słów kluczy, metafor, toposów argumentacyjnych, ram itd. Drugie podejście cechuje szczególna relacja dyskursu i władzy, podkreślająca, że język nie tylko odzwierciedla relacje władzy, ale służy również do ich umocnienia (KAD). Trzecie podejście podkreśla relację dyskursu i tekstu jako wyniku działań językowych. Istota tego programu wyraża się w uwypukleniu intertekstualnych powiązań oraz pragmalingwistycznym podejściu do działań językowych.

Odnośnie do relacji lingwistyki dyskursu i Krytycznej Analizy Dyskursu stwierdzić można, że sam fakt, iż w niniejszym tomie zamieszczone są dwa artykuły poświęcone analizie dyskursu — jeden jej lingwistycznemu wariantowi, drugi zaś krytycznemu — może świadczyć o tym, że budowanie mostów i dialogu pomiędzy tymi podejściami do dyskursu i dyscyplinami przebiega suboptymalnie.

Lingwistyka dyskursu stawia sobie za cel opis wybranych zjawisk językowo-społecznych. Na podstawie deskryptywnej analizy uwidoczniają się jednak alternatywne strategie opisu i tym samym strategie wartościowania rzeczywistości społecznej. Lingwistyka dyskursu aktywuje zatem swój krytyczny potencjał, uświadamiając, „jakimi środkami językowymi w jaki sposób konstruowana jest rzeczywistość w pewnej przestrzeni czasowej i tym samym tworzona »wiedza kolektywna« ważnej społecznej grupy lub całego społeczeństwa” (por. Wengeler 2005: 285). Rzecz polega na tym, aby ukazać znaczenie jako produkt dyskursywnych negocjacji oraz że poszczególne nominacje/znaczenia są wyrazem konkretnych interesów i (kulturowych) wartości i że nie ma ani „prawdziwych”, ani też „obiektywnych” określeń językowych.

Niemiecka lingwistyka dyskursu opiera swoje założenia na koncepcji deskrypcji rozumianej jako opis poszczególnych fenomenów językowych i na koncepcji krytyki rozumianej jako uwrażliwianie na użycie języka poprzez uświadamianie dyskursywnego charakteru konstruowania znaczeń językowych. Taka lingwistyka dyskursu nie jest w żaden sposób zwolniona od stosowania kryteriów jakości badań społecznych, o czym była mowa wyżej.

Podsumowując, należy zwrócić uwagę na bardzo dynamiczny rozwój niemieckiej lingwistyki dyskursu: od momentu pojawienia się pytań w rodzaju: „Ist Diskurs ein sprachwissenschaftliches Objekt?” („Czy dyskurs jest przedmiotem badań lingwistycznych?”, por. Busse, Teubert 1994), „Adieu Text — bienvenue Diskurs?” („Zegnaj tekście — witaj dyskursie?”, por. Warnke 2002) oraz „Brauchen wir einen neuen Textbegriff?” („Czy potrzebujemy nowego pojęcia tekstu?”, por. Fix *et al.* 2002), do czasu uznania solidnych teoretycznych podstaw lingwistyki dyskursu jako językoznawczej dyscypliny badawczej (por. Warnke, Spitzmüller 2008) minęło zaledwie kilkanaście lat. Spoglądając wstecz, należy podkreślić nie tylko różnorodność dotychczasowych dociekań teoretycznych, lecz także prac empirycznych (por. m.in. Spitzmüller 2005, Wengeler 2003, Jung 1994). Mimo częściowo różnej metodologii, a także pewnych rozbieżności w pojmowaniu dyskursu, wspólne jest im wyjście poza struktury zdania i tekstu.

Patrząc w przyszłość, trudno jednoznacznie przewidzieć dalsze losy niemieckiej lingwistyki dyskursu. Można podejrzewać, iż kolejne lata przyniosą propozycje dalszego ujednoczenia warsztatu metodologicznego przy równoczesnym ciągłym interdyscyplinarnym otwarciu na inne dziedziny humanistyki. Można się również spodziewać dalszych wysiłków w celu stworzenia możliwości komputerowej analizy dyskursu, jak również badań ukierunkowanych na współgrę znaczeń wyrażonych na płaszczyźnie wizualnej i językowej w dyskursie. Tak czy inaczej z dużą dozą prawdopodobieństwa można zakładać, iż popularność, jaką analiza dyskursu cieszy się w ramach niemieckiego językoznawstwa, nie jest na razie zagrożona.

Bibliografia

- Austin J.L. (1962): *Zur Theorie der Sprechakte*, Stuttgart.
- Bilut-Homplewicz Z. (1998): *Zur Dialogtypologie in der Erzählung aus textlinguistischer Sicht*, Rzeszów.
- Bilut-Homplewicz Z. (2009): *Sind Diskurs und diskurs terminologische Tautonyme? Zu Unterschieden im Verstehen der Termini in der deutschen und polnischen Linguistik*, [w:] B. Henn-Memmesheimer, J. Franz (red.), *Die Ordnung des Standard und die Differenzierung der Diskurse. Akten des 41. Linguistischen Kolloquiums in Mannheim 2006*, Frankfurt am Main, s. 49–59.
- Bilut-Homplewicz Z. (2010): *Tautonomia terminologiczna? Kilka uwag o użyciu terminów „Diskurs” i „diskurs” w językoznawstwie niemieckim i polskim*, „Słowo. Studia Językoznawcze” 1, s. 21–33.
- Bluhm C., Geissler D., Scharloth J., Stukenbrock A. (2000): *Linguistische Diskursanalyse. Überblick, Probleme, Perspektiven*, „Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht” 86, s. 3–19.
- Brünner G., Fiehler R., Kindt W. (red.) (1999): *Angewandte Diskursforschung*, t. 1, 2. Opladen.

- Brünner G., Graefen G. (red.) (1994): *Texte und Diskurse. Methoden und Forschungsergebnisse der Funktionalen Pragmatik*, Opladen, s. 7–21.
- Busch A. (2007): *Der Diskurs: ein linguistischer Proteus und seine Erfassung — Methodologie und empirische Gütekriterien für die sprachwissenschaftliche Erfassung von Diskursen und ihrer lexikalischen Inventare*, [w:] I.H. Warnke (red.), *Diskurslinguistik nach Foucault. Theorie und Gegenstände*, Berlin-New York, s. 141–163.
- Busse D. (1987): *Historische Semantik*, Stuttgart.
- Busse D., Teubert W. (1994): *Ist Diskurs ein sprachwissenschaftliches Objekt? Zur Methodenfrage der historischen Semantik*, [w:] D. Busse, F. Hermanns, W. Teubert (red.), *Begriffsgeschichte und Diskursgeschichte. Methodenfragen und Forschungsergebnisse der historischen Semantik*, Opladen, s. 10–28.
- Czachur W. (2010): *Niemiecka lingwistyka dyskursu*, „Stylistyka” XIX, s. 385–392.
- Czachur W. (2011a): *Diskursive Weltbilder im Kontrast. Linguistische Konzeption und Methode der kontrastiven Diskursanalyse deutscher und polnischer Medien*, Wrocław.
- Czachur W. (2011b): *Dyskursywny obraz świata. Kilka refleksji*, „Tekst i Dyskurs — Text und Diskurs” 4, s. 79–97.
- Czachur W. (2012): *Kontrastive Diskurslinguistik — sprach- und kulturkritisch durch Vergleich*, [w:] I.H. Warnke, U. Meinhof, M. Reislgl (red.), *Diskurslinguistik im Spannungsfeld von Deskription und Kritik*, Berlin-New York.
- Diaz-Bone R. (2010): *Was ist der Beitrag der Diskurslinguistik für die Foucaultsche Diskursanalyse?*, „Forum: Qualitative Sozialforschung” 11, nr 2, art. 19.
- Dijk van T.A. (2001): *Dyskurs jako struktura i proces*, przeł. G. Grochowski, Warszawa.
- Duszak A. (1998): *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Warszawa.
- Duszak A., Fairclough N. (2008): *Krytyczna Analiza Dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, Kraków.
- Ehlich K. (red.) (1994): *Diskursanalyse in Europa*, Frankfurt am Main.
- Fix U., Adamzik K., Antos G., Klemm M. (red.) (2002): *Brauchen wir einen neuen Textbegriff? Antworten auf eine Preisfrage*, Frankfurt am Main.
- Foucault M. (1977): *Archeologia wiedzy*, przeł. A. Siemek, słowem wstępnym opatrzył J. Topolski, Warszawa.
- Foucault M. (2002): *Porządek dyskursu. Wykład inauguracyjny wygłoszony w College de France 2 grudnia 1970*, przeł. M. Kozłowski, Gdańsk.
- Garfinkel H. (1967): *Studies in Ethnomethodology*, New York.
- Grucza S. (2005): *Lingwistyczne badania nad dialogiem w Niemczech*, „Orbis Linguarum” 28, s. 343–350.
- Grzmil-Tylutki H. (2007): *Gatunek w świetle francuskiej teorii dyskursu*, Kraków.
- Heinemann W. (2011): *Diskursanalyse in der Kontroverse*, „Tekst i Dyskurs — Text und Diskurs” 4, s. 31–67.
- Hermans F. (1995): *Sprachgeschichte als Mentalitätsgeschichte*, Weinheim.
- Jäger S. (1999): *Kritische Diskursanalyse. Eine Einführung*, Münster.
- Jäger S. (2004): *Kritische Diskursanalyse*, Duisburg/Münster.
- Jung M. (1994): *Öffentlichkeit und Sprachwandel. Zur Geschichte des Diskurses über die Atomenergie*, Opladen.
- Jung M. (1996): *Linguistische Diskursgeschichte*, [w:] K. Böke, M. Jung, M. Wengeler (red.), *Öffentlicher Sprachgebrauch. Praktische, theoretische und historische Perspektiven*, Opladen, s. 143–472.
- Jung M. (2000): *Diskurshistorische Analyse als linguistischer Ansatz*, „Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht” 86, s. 20–38.
- Jung M., Wengeler M. (1998): *Wörter-Argumente-Diskurse. Was die Öffentlichkeit bewegt und was die Linguistik dazu sagen kann*, [w:] G. Stickel (red.), *Sprache — Sprachwissenschaft — Öffentlichkeit*, Berlin-New York, s. 143–167.
- Konerding K.-P. (2009): *Diskurslinguistik. Eine neue linguistische Teildisziplin*, „Sprache”, „Heidelberger Jahrbücher”, s. 155–177.

- Miller D. (2010): *Foucault po niemiecku, czyli dyskurs o dyskursie w językoznawstwie germanistycznym*, „Słowo. Studia Językoznawcze” 1, s. 57–73.
- Schiewe J. (2010): *Sprachkritik und (kritische) Diskursanalyse*, [w:] R. Lipczuk, J. Schiewe, W. Westphal, D. Misiak (red.), *Diskurslinguistik–Systemlinguistik. Theorien–Texte–Fallstudien*, Hamburg, s. 41–51.
- Schiewe J., Wengeler M. (2005): *Zeitschrift für Sprachkritik und Sprachkultur. Einführung der Herausgeber zum ersten Heft*, „Aptum” 1, s. 1–13.
- Searle J.R. (1971): *Sprechakte*, Frankfurt am Main.
- Spieß C. (2011): *Diskurshandlungen. Theorie und Methode linguistischer Diskursanalyse am Beispiel der Bioethikdebatte*, Berlin-Boston.
- Spitzmüller J. (2005): *Metasprachdiskurse. Einstellungen zu Anglizismen und ihre wissenschaftliche Rezeption*, Berlin-New York.
- Spitzmüller J., Warnke I.H. (2011): *Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*, Berlin-Boston.
- Strauß G., Haß U., Harras G. (1989): *Brisante Wörter von Agitation bis Zeitgeist. Ein Lexikon zum öffentlichen Sprachgebrauch*, Berlin-New York.
- Ventola E. (2001): *Discourse Studies in the English-Speaking Countries*, [w:] K. Brinker, G. Antos, W. Heinemann, S.S. Sager (red.), *Text- und Gesprächslinguistik: ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, t. 2, s. 979–994.
- Warnke I.H. (2002): *Adieu Text — bienvenue Diskurs? Über den Sinn und Zweck einer poststrukturalistischen Entgrenzung des Textbegriffs*, [w:] U. Fix, K. Adamzik, G. Antos, M. Klemm (red.), *Brauchen wir einen neuen Textbegriff? Antworten auf eine Preisfrage*, Frankfurt am Main, s. 125–141.
- Warnke I.H. (2007): *Diskurslinguistik nach Foucault Theorie und Gegenstände*, Berlin-New York.
- Warnke I.H. (2009): *Die sprachliche Konstituierung von geteiltem Wissen in Diskursen*, [w:] F. Ekkhard, M. Müller (red.), *Wissen durch Sprache. Theorie, Praxis und Erkenntnisinteresse des Forschungsnetzwerks „Sprache und Wissen”*, Berlin-New York, s. 113–140.
- Warnke I.H., Spitzmüller J. (2008): *Methoden und Methodologie der Diskurslinguistik — Grundlagen und Verfahren einer Sprachwissenschaft jenseits textueller Grenzen*, [w:] I.H., Warnke, J. Spitzmüller (red.), *Methoden der Diskurslinguistik. Sprachwissenschaftliche Zugänge zur transtextuellen Ebene*, Berlin-New York, s. 3–54.
- Warnke I.H., Spitzmüller J. (2009): *Wielopoziomowa lingwistyczna analiza dyskursu*, „Tekst i Dyskurs — Text und Diskurs” 2, s. 123–147.
- Wengeler M. (1997): *Vom Nutzen der Argumentationsanalyse für eine linguistische Diskursgeschichte. Konzept eines Forschungsvorhabens*, „Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht” 80, s. 96–109.
- Wengeler M. (2000): „Gastarbeiter sind auch Menschen”. *Argumentationsanalyse als diskursgeschichtliche Methode*, „Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht” 86, s. 54–69.
- Wengeler M. (2003): *Topos und Diskurs. Begründung einer argumentationsanalytischen Methode und ihre Anwendung auf den Migrationsdiskurs (1960–1985)*, Tübingen.
- Wengeler M. (2005): „Das Szenario des kollektiven Wissens einer Diskursgemeinschaft entwerfen”. *Historische Diskurssemantik als „kritische Linguistik”*, „Aptum” 3, s. 262–282.
- Wengeler M. (2010): *Linguistische Diskursgeschichte. Forschungsziele und zwei Beispiele*, [w:] R. Lipczuk, J. Schiewe, W. Westphal, D. Misiak (red.), *Diskurslinguistik–Systemlinguistik. Theorien–Texte–Fallstudien*, Hamburg, s. 75–2.
- Wengeler M. (2011): *Linguistische Diskursanalysen — deskriptiv, kritisch oder kritisch durch Deskription?* [w:] J. Schiewe (red.), *Sprachkritik und Sprachkultur. Konzepte und Impulse für Wissenschaft und Öffentlichkeit*, Bremen, s. 35–48.
- Zifoun G. et al. (1997): *Grammatik der deutschen Sprache*, Berlin.

German discourse linguistics — an assessment and prospects

Summary

The aim of the article is to examine the post-structuralist approach to discourse — characteristic of German linguistics — as a unit going beyond the boundaries of the text, regarded as a point of reference for an analysis of specific texts, and to present German studies dealing with discourse linguistics. In this context the authors present various approaches, rooted in linguistic traditions, to discourse analysis in Germany, as well as a concept of discourse linguistics methodology developed by Ingo H. Warnke and Jürgen Spitzmüller (2008, 2011).

Keywords: German discourse linguistics, methods of discourse analysis, linguistic discourse analysis, discourse according to Foucault.